

SERGIU CONSTANTIN

KISEBBSÉGI OKTATÁS OLASZORSZÁGBAN: JOG ÉS GYAKORLAT

A területén beszélt kisebbségi és regionális nyelvek számát tekintve Olaszország az egyik legsokszínűbb ország Európában,¹ amit a háború utáni alkotmány 1948. évi elfogadása óta jogrendje is elismer. Az alaptörvény 6. cikke szerint: „A köztársaság külön törvényekkel védi a nyelvi kisebbségeket”. Az alkotmányos rendelkezés megfogalmazása egyértelművé teszi, hogy az olasz állam – az etnikai vagy nemzetiségi hovatartozásra való bármilyen utalást kizárva – kizárólag a nyelvet fogadja el az őshonos, történelmi kisebbségek megkülönböztető jegyeként. Az olasz nemzethez tartozás az állampolgárság objektív meglétéhez kötött, az olasz államot ezért olyan polgári nemzetként (*civic nation*) írhatjuk le, amely elismeri a nyelvi pluralizmust.²

E nyelvi sokszínűség ellenére Olaszország nem rendelkezik a nyelvre vonatkozó friss hivatalos adatokkal, holott ezek a nyelvi kisebbségek védelmével kapcsolatos szabályozás és szakpolitikák kialakítása és végrehajtása szempontjából alapvetőek lehetnének. Az olaszországi általános népszámlálások nem tartalmazzák a nyelvi hovatartozásra vonatkozó kérdéseket. Az egyetlen kivétel a Dél-Tirol autonóm tartományban³ végzett általános népszámlálás, amely során a lakosoknak nyilatkozniuk kell az olasz, a német vagy a ladin nyelvcsoporthoz való tartozásukról is.⁴ Országosan utoljára 1921-ben gyűjtöttek a nyelvre vonatkozó hivatalos statisztikai adatokat.⁵ Az olasz hatóságok, illetve kutatók különböző becslései szerint⁶ a kisebbségekhez tartozó lakosság körülbelül 2,5 millió főt számlál, ami a teljes lakosság 4,5-5%-a.⁷ Az olaszországi nyelvi kisebbségek területileg többnyire koncentráltan élnek. A német ajkú közösséghez tartozó személyek nagy többsége Dél-Tirol autonóm tartomány osztrák határhoz közeli részében él. A 2011. évi népszámlálás hivatalos adatai még nem ismertek, de a 2001. évi népszámlálás szerint az e területen élő 296 461 fő (a tartományi lakosság 69,15%-a) tartozik a német nyelvcsoporthoz. Becslések szerint a tartomány határain kívül, több észak-olasz tartományban elszórtan további 7500 személy beszél valamilyen német dialektust. A ladinok Dél-Tirol lakosságának 4,37%-át teszik ki, ami 18 736 főt jelent. Ladin nyelvű közösségek élnek a szomszédos Trento és Belluno tartományokban is. Minthogy nem állnak rendelkezésre pontos statisztikai adatok, becslések alapján számukat 16 és 30 ezer közé teszik.

A szlovén kisebbség nagyobb tömbben az ország északkeleti részében, az Ausztriával és Szlovéniával határos Friuli-Venezia-Giulia régióban található. Az Olaszországban élő szlovén ajkú népesség pontos száma vitatott, a becslések 61 ezertől 100 ezer főig terjednek.⁸ Szintén Friuli-Venezia-Giulia régióban él a nagy létszámú friuli kisebbség, amelynek becsült lélekszáma meghaladja a 700 ezer főt. A Franciországgal határos Valle d'Aosta régióban élő franko-provanszál nyelvi kisebbséghez mintegy 70-75 ezer fő tartozik. Emellett Torino tartományban további körülbelül 20 ezer fő beszéli ezt a nyelvet.⁹ Liguriában és Piemontban egy okszitán nyelvi kisebbség is él, amelynek lélekszáma 50 ezer és 128 ezer fő közötti. A katalán kisebbség körülbelül 20 ezer főt számlál, akik Szardínia szigetén élnek koncentráltan. Attól függően, hogy a szárd nyelvi csoport tagjait milyen kritériumok alapján számoljuk, a népességszám 158 ezer és 1 269 000 között változik.¹⁰ A mintegy 20 ezer főt számláló görög ajkú közösségek a déli régiókban, Pugliában és Calabriában találhatóak. Az albánok körülbelül 100 ezren beszélik Olaszország déli régióiban. Végül, de nem utolsósorban Campobasso tartományban a történelmi horvát nyelvi kisebbség számát becslések 2600 és 4000 fő közé teszik.¹¹

1999 előtt csak négy olyan nyelvi kisebbség volt, amely az alkotmányban előírt módon „külön törvények”-ben rögzített elismerésben és védelemben részesült. Dél-Tirol autonóm tartomány német és ladin nyelvű lakossága, a szlovének Friuli-Venezia-Giulia régióban (és különösen Trieszt és Gorizia tartományokban), valamint Valle d'Aosta autonóm régió frankofón ajkú kisebbsége rendelkezett – nemzetközi egyezmények és ezt követően elfogadott belső jogszabályok alapján – elismert kisebbségi státusszal. Ezeket felül más kisebbségi csoportot nem ismertek el, és azok nem is részesültek semmiféle védelemben. Változást csak a nyelvi-történelmi kisebbségek védelméről szóló 482/1999. számú törvény elfogadása hozott. E keretjellelű jogszabály célja az olasz alaptörvény 6. cikkében megfogalmazott alkotmányos alapelv gyakorlatba ültetése. A védelem alá helyezett „nyelvek és kultúrák” a következők: albán, francia, franko-provanszál, friuli, görög, horvát, katalán, ladin, német, okszitán, szárd és szlovén. A területi hatály kérdésében a 482/1999. számú törvény úgy rendelkezik, hogy a tartományi tanácsok hatásköre meghatározni azt a területet, ahol a törvény rendelkezéseit alkalmazni kell. A határozat meghozatalára az érintett településekkel való konzultációt követően, illetve a választói névjegyzékben szereplő és a településen lakhellyel rendelkező állampolgárok legalább 15%-ának vagy az érintett település önkormányzati képviselői egyharmadának kérelmére kerül sor. Ez azt jelenti tehát, hogy nemcsak a magukat valamely nyelvi kisebbséghez tartozónak valló személyeknek van joga kérvényezni, hogy településükre terjedjen ki a kerettörvény hatálya, hanem kisebbségi háttérrel nem bíró állampolgároknak is, akik egyszerűen csak szeretnék újra felvirágoztatni a kisebbségi kultúrát.¹² Érdemes megjegyezni, hogy a 482/1999. számú törvény nem ismeri el a roma kisebbsé-

get, amelyre így semmilyen belső jogi védelem nem vonatkozik. Az igazsághoz tartozik, hogy eredetileg a roma kisebbség is szerepelt a törvénytervezetben, a jobboldali ellenzéki pártok azonban a törvény elfogadása elé gördített akadályokat csak abban az esetben voltak hajlandók félretolni, ha a romák kimaradnak a végső változathoz.¹³ Az olasz hatóságok hivatalos magyarázata szerint a roma kisebbséget „elsősorban azért hagyták ki a későbbi parlamenti vita során, mert ez a csoport nem kötődik egy adott területhez”.¹⁴ Olaszország ratifikálta a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt (a továbbiakban: Keretegyezmény), a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága pedig azon a véleményen van, hogy a Keretegyezmény által biztosított védelemnek a romákra is ki kell terjednie, különösen annak fényében, hogy történelmi jelenlétük Olaszország területén egyértelmű. Az olasz kormány arról biztosította a monitoringlátogatáson Olaszországban tartózkodó Tanácsadó Bizottságot, hogy bár a romák nem tartoznak a 482/1999. számú törvény hatálya alá, részesülnek a Keretegyezmény nyújtotta védelemben. A Tanácsadó Bizottságot nem győzték meg az olasz hatóságok érvei, és 2001-ben közzétett első véleményében kiemelte: „nincs országos szintű jogszabály a romák átfogó védelmének biztosítására”,¹⁵ az olasz régiókban elfogadott rendeletek pedig nem elégségesek. Pontosabban sokfélék és nem alkotnak egészet, továbbá „túlságosan a szociális kérdésekre és a bevándorlási problémákra fókuszálnak, ahelyett, hogy az identitás, például a nyelv és a kultúra, támogatásával foglalkoznának”.¹⁶ A romák helyzete így aztán nagy figyelmet kapott a Tanácsadó Bizottság Olaszországról elfogadott második (2005) és harmadik (2010) véleményében is. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját Olaszország 2000-ben aláírta, de mind a mai napig nem ratifikálta. Nem egyértelmű, hogy miért húzódik ily soká a ratifikációs eljárás, az okok között lehet a politikai akarat hiánya, az egyes védeni kívánt nyelvekkel, mint például a friulival vagy a szárddal, szembeni politikai jellegű ellenállás, és az a félelem is, hogy bizonyos rendelkezések végrehajtása túl sokba kerülne.

Összefoglalva, Olaszországban egy aszimmetrikus kisebbségvédelmi rendszernek lehetünk tanúi, ahol a nyelvi kisebbségek három nagyobb csoportba sorolhatók:¹⁷

1) az úgynevezett „megerősített védelem”-ben részesülő kisebbségek: a németek és a ladinok Dél-Tirolban, a szlovének Friuli-Venezia-Giuliában és a franciák Valle d’Aostában;¹⁸

2) a 482/1999. számú törvényben felsorolt tizenkét elismert kisebbség, melyek potenciális védelemben részesülnek, hiszen az attól függ, hogy a kerettörvényben biztosított különféle lehetőségek közül melyeket léptetnek életbe;¹⁹

3) az el nem ismert (és védelemben nem részesülő) kisebbségek, például a szintik és a romák.

Tanulmányom célja rövid áttekintést adni a kisebbségvédelem aszimmetrikus olasz rendszeréről, illetve áttekinteni annak az oktatásra gyakorolt

hatásait. A mai kontextust is jobban megvilágító történelmi háttér felvázolását követően a hatályos jogi szabályozásra és annak gyakorlati hatásaira összpontosítok. A megerősített védelemben részesülő valamennyi kisebbség oktatására vonatkozó különleges rendelkezéseket külön tárgyalom. A tanulmány a 482/1999. számú kerettörvény oktatással kapcsolatos sajátos rendelkezéseit ugyancsak külön tárgyalja. A következtetések végül a kisebbségi oktatás legfontosabb funkcióit, a belső jogi és intézményi kereteket, illetve a gyakorlat összefüggéseit taglalják.

Történelmi háttér

19. századi egyesítése óta Olaszország heterogén állam. E sokszínűség azonban csak az első világháborút követően vált nyilvánvalóvá, amikor Dél-Tirol és Isztria, az előbbi német és ladin nyelvű, az utóbbi főként szlovén és horvát ajkú lakosságával az olasz állam része lett. A két világháború közötti időszakban a fasiszta rezsim az olaszországi kisebbségekre nézve számos durva jogfosztó intézkedést fogadott el.

A dél-tiroli oktatási rendszer a fasiszta politika eredményeként súlyos károkat szenvedett. A német nyelvet az iskolákban betiltották, a német nyelv oktatása hivatalosan a vallásos oktatás területére szorult vissza. Az oktatásra is kiterjesztett olaszosítási politikával szembeni ellenállás hívta életre az úgynevezett katakombaiskolák (*Katakombenschulen*) nem hivatalos rendszerét. Ezekben a német tanítási nyelvű „iskolákban” a gyerekeket padlásokon, pincékben és istállóknak oktatták. A tankönyveket és más tananyagokat a határ túloldaláról csempészték be, a tanárokat pedig varrótanfolyamnak álcázott kurzusokon képezték, nem túl magas színvonalon.²⁰ A fasiszta politikai vezetők fő célja Dél-Tirol elolaszosítása volt; ennek eszköze a német nyelv és kultúra elnyomása, az olasz nyelvűeknek – főként az iparosítás révén – a tartományba történő betelepítése, végezetül a német lakosok áttelepítése volt. Ez utóbbi esetében a Hitler és Mussolini közötti megállapodással bevezetett úgynevezett „opció” révén a német anyanyelvűk választhattak: vagy otthunukat elhagyva a Német Birodalomba települnek, vagy maradnak, de elfogadják az asszimilációt. E különféle kísérletek az 1922 és 1943 közötti periódus egy-egy szakaszát jellemezték.²¹ Kétévnyi náci megszállás után, a második világháború lezárását követően Olaszország újra birtokba vehette Dél-Tirolt. A béketárgyalások során a szövetséges hatalmak a maguk oldalán kívánták tartani az olaszokat, aminek természetesen a háború utáni határmegállapítás során meghatározó jelentősége volt. Sokakban keltett félelmet, hogy Ausztria esetleg Oroszország totális ellenőrzése alá kerül; e félelemnek jelentős szerepe volt annak az általános hangulatnak a kialakulásában, hogy Dél-Tirol ne kerüljön vissza Ausztriához. Oroszország mindeközben Jugoszlávia Isztriára

és Dalmáciára bejelentett igényeit akarta kielégíteni. Minthogy Olaszország el is veszítette ezeket a területeket, és nem igen lehetett már tovább csonkítani, lehetetlennek tűnt, hogy Dél-Tirol visszatérhessen Ausztriához.²²

Az Udine tartományban élő szlovének 1866 óta, vagyis a korábbi Venecei Köztársaság bekebelezése óta tartoznak az olasz államhoz. Gorizia és Trieszt tartományok (azokkal az isztriai területekkel együtt, amelyek jelenleg Szlovéniához és Horvátországhoz tartoznak) csak az első világháború után kerültek olasz fennhatóság alá. A fasiszták szlovénekkel – különösen az Udine tartományban élőkkel – szembeni elnyomó és elnemzetietlenítő politikája még a dél-tiroli németekkel szemben alkalmazott politikánál is embertelembb vonásokat mutatott. Az Isztriát a második világháború végén elfoglaló jugoszláv csapatok válaszul nagyszámú olasz nyelvű lakost deportáltak és végeztek ki, a területről sokan menekültek el.

Az egyfelől Olaszország és Ausztria, másfelől Olaszország és Jugoszlávia között a második világháborút követően zajló béketárgyalások a dél-tiroli német nyelvű közösség, illetve a Friuli-Venezia-Giulia területén (de kizárólag a Trieszt és Gorizia tartományokban) élő szlovének nyelvi kisebbségként való elismerését eredményezték. Védelmük érdekében megállapították a kereteket, a későbbiekben azonban a két közösség sorsa meglehetősen eltérően alakult.

Dél-Tirol esetében az Olaszország és Ausztria közötti közvetlen tárgyalások eredményeként megkötötték a Gruber–De Gasperi megállapodást, amelyet mellékletként hozzácsatoltak a párizsi békeszerződéshez. Főbb rendelkezései a következők voltak:

- a német nyelvű lakosság az olasz nyelvű lakosokkal egyenlő jogokat élvez;
- autonóm törvényhozási és végrehajtói hatáskörök;
- arányos foglalkoztatás a közszolgáltatások területén;
- anyanyelvű oktatás;
- a német és az olasz nyelv egyenlő státusza.

A dél-tiroli autonómiának ez a megállapodás a nemzetközi alapja. Ausztria, mint szerződéses fél, védhatalmi szerepet kapott, amellyel azonban érdemben csak a teljes szuverenitását visszaállító 1955-ös osztrák államszerződés hatálybalépését követően tudott élni.

A nemzetközi kötelezettségvállalással kapcsolatos első probléma mindjárt annak a területnek a meghatározása volt, amelyre az autonómiát alkalmazni kell. Az 1948-as olasz alkotmány rövidre zárta a vitát azzal, hogy létrehozta a Trentino–Dél-Tirol Autonóm Régiót.²³ Az első autonómia-statútumot 1948. február 26-án fogadták el. Alapvető hiányosság volt, hogy az autonómia nem csak Dél-Tirol tartományra vonatkozott, ahol a német ajkú kisebbség többsége élt. A hivatalos magyarázat erre az volt, hogy az alkotmány szerint autonómiával a régiók, és nem a tartományok rendelkezhetnek. A legtöbb hatáskör így Trentino–Dél-Tirol régióhoz került, ahol az olaszok a lakosság 71,5%-át

tették ki. A német nyelvűek újra kisebbségi helyzetben találták magukat, a regionális döntések meghozatalakor pedig könnyen leszavazhatóak voltak. Az első autonómia-statútum elfogadásával Olaszország a Gruber-De Gasperi megállapodást teljesítettnek tekintette. Nemcsak a statútum rendelkezései számítottak azonban meglehetősen korlátozottnak, maga a végrehajtás teljes mértékben hiányzott.²⁴ A kialakult helyzet, különösen az iskoláztatás és a szociális lakhatás területén a két világháború közötti elnemzetietlenítési politika folytatására hasonlított inkább. A következő évtizedben egyre nőtt az elégedetlenség Dél-Tirolban, a tiltakozás 1957-ben érte el csúcspontját, amikor a siegmundskroni kastélynál tartott tömeggyűlésen 35 ezer német ajkú dél-tiroli követelte a leválást Trentóról: „Los von Trient”. Álláspontjuk szerint mindaddig, amíg Dél-Tirol nem kap autonómiát, a Gruber-De Gasperi megállapodást nem lehet teljesítettnek tekinteni.²⁵ Az 1950-es évek közepétől kezdődően a konfliktus erőszakossá vált: az olasz államhatalom jelképei ellen több bombamerényletet követtek el. Az osztrák külügyminiszter, Bruno Kreisky 1960-ban az ENSZ-közgyűlésének napirendjére vetette a dél-tiroli kérdést. A közgyűlés két határozatot²⁶ fogadott el, melyekben a Gruber-De Gasperi megállapodás végrehajtásával kapcsolatos nézeteltérések megoldását célzó tárgyalásokat szorgalmazott a felek között, és sürgette a konfliktus rendezését.

Az olasz belügyminiszter, Mario Scelba kezdeményezésére 1961-ben létrejött az úgynevezett „19-es bizottság”.²⁷ Mandátuma a dél-tiroli kérdés elemzésére, illetve a megoldásával kapcsolatos javaslatok kidolgozására és az olasz kormány elé tárására vonatkozott. A „19-es bizottság” 1964-ben tette közzé jelentését, amely alapját szolgáltatva az úgynevezett „csomag”-nak, vagyis annak a 137 jogszabályi és közigazgatási intézkedésnek, amelyek többsége az első autonómia-statútum reformját célozta. A módosítások lényege a régió autonómiájának a két tartomány széles körű autonómiájával való kiváltása volt. Az 1971. november 10-i 1. számú alkotmányos törvénnyel elfogadták az úgynevezett „második autonómia-statútum”-ot, amely 1972. január 20-án lépett hatályba.²⁸

A második autonómia-statútum által életbe léptetett legjelentősebb változást az jelentette, hogy a hatáskörök többségét immár nem a régió, hanem a két tartomány birtokolta, amelyek mindegyike külön-külön is autonóm státuszt nyert. Dél-Tirol és Trento tartományok ily módon az egyedüli olyan tartományok, melyek az olasz alkotmányos rendszerben autonóm törvényhozói és végrehajtói jogkörökkel rendelkeznek. Bár az autonómia-statútum szerint a végrehajtás a hatálybalépéstől számítva nem vehetett volna több időt igénybe, mint két évet, 20 év is eltelt, míg a statútumot teljesítettnek lehetett tekinteni. A csomag és a statútum végrehajtásához szükséges rendeletek kidolgozása és hatálybaléptetése több mint két évtizedig tartott, e munkát egy rendkívül fontos testület, az úgynevezett „Hatok Bizottsága” irányította, amely egyenlő számú olasz és német nyelvű tagból, valamint az állam és a

tartomány delegáltjaiból állt.²⁹ Így csak 1992 júniusában kerülhetett sor arra, hogy az 1960-as évek elején elfogadott két ENSZ-közgyűlési határozat óta rendezetlen konfliktus hivatalos lezárásáról szóló dokumentumokat Ausztria és Olaszország nagykövetei átadják az ENSZ főtítkárnak.³⁰

A dél-tiroli német és ladin ajkú lakosság védelmének történeti fejlődése bár hosszú volt, de eredményesnek mondható, ez korántsem állítható ugyanilyen mértékben a Friuli-Venezia-Giulia régióban élő szlovének védelmére esetében. Közvetlenül a háborút követő években – egyfelől a szlovén lakossággal szemben az olasz fasiszták, másfelől az isztriai olasz közösséggel szemben a jugoszláv partizánok által elkövetett atrocitások miatt – a két állam viszonyát mély bizalmatlanság jellemezte. A kétoldalú kapcsolatokat a vasfüggöny és a hidegháború ugyancsak akadályozta. Egészen 1954-ig nem sikerült rendezni a két ország közti határvitát, tekintve, hogy Trieszt városa és a várost körülvevő terület 1947-ben „Trieszt Szabad Terület” néven nemzetközi közigazgatás alá került. Amint nyilvánvalóvá vált, hogy ez a megoldás nem működőképes, az 1954-ben megkötött londoni egyezményben meghúzták a határokat: a Triesztet is magában foglaló korábbi „A” zónát Olaszországhoz, a korábbi „B” zónát pedig Jugoszláviához csatolták. A londoni egyezmény emellett átfogó, kölcsönös kötelezettségvállalásokat tartalmazott a kisebbségek védelmére, ezek ugyanakkor kizárólag a Trieszt és Gorizia tartományokban élő szlovénekre vonatkoztak,³¹ a végrehajtás pedig még esetükben sem volt megfelelő. Friuli-Venezia-Giulia azon öt olaszországi régió közé tartozik, amelyek külön státútummal rendelkeznek. A vonatkozó törvényt azonban csak 1963-ben fogadták el, kisebbségvédelmi rendelkezései pedig a legszűkebbek.³² Az 1975-ös osimói szerződés a londoni egyezményben foglalt kötelezettségeket jobban a nemzeti szintű szabályozáshoz kötötte, ezáltal gyengítve a kisebbségvédelem nemzetközi jellegét. Ebben az időben azonban még sem Jugoszlávia, sem Olaszország nem alakított ki viszonylag fejlettnak mondható kisebbségvédelmi rendszert, következésképp egészen Jugoszlávia felbomlásáig alig történt változás e téren.³³ Olaszország 1992-ben kötötte meg Szlovéniával (és Horvátországgal) a szlovéniai (és horvátországi) olasz kisebbség védelméről szóló egyezményt. A kormányok abban állapodtak meg, hogy „Horvátország és Szlovénia függetlenségének Olaszország általi elismerését követően [a horvátországi és szlovéniai] olasz kisebbség védelme érdekében kétoldalú szerződések” kötnek. Horvátországgal ellentétben azonban Szlovénia végül nem írta alá az egyezményt, kifogásolva, hogy Róma nem hajlandó az olaszországi szlovén kisebbség védelme érdekében hasonló kötelezettségek vállalására.³⁴ A szlovén kisebbség védelmét így hosszú időn keresztül a jogi szabályozás hiánya jellemezte, és sokkal inkább közigazgatási gyakorlatra, semmint jogszabályokra alapult.³⁵ A szlovén kisebbség védelmét célzó jogi szabályozás kialakításának első fontos állomása a nyelvi-történelmi kisebbségek védelméről szóló 482/1999. számú kerettörvény elfogadása volt. Ez tette lehetővé a

Friuli-Venezia-Giulia régióban élő szlovén nyelvi kisebbség védelméről szóló 38/2001. számú törvény elfogadását. Ez volt az első eset, hogy nem tettek különbséget egyfelől az Udine tartományban, másfelől a Trieszt és Gorizia tartományokban élő szlovének között: a törvény 1. cikke kifejezetten „elismeri és védi a Trieszt, Gorizia és Udine tartományokban élő szlovén nyelvi kisebbséghez tartozó olasz állampolgárok jogait”. A 38/2001. számú törvény azoknak a településeknek vagy településrészeknek a területén hatályos, ahol a lakosság legalább 15%-a vagy a települési önkormányzati képviselők legalább egyharmada kéri azt.³⁶ A szlovén kisebbség védelmének koherensebb és stabilabb rendszere csak e rendelkezés elfogadásával és fokozatos végrehajtásával jött létre. 2007-ben a régió újabb jogszabályokat fogadott el a szlovén kisebbség védelméről,³⁷ illetve a regionális gyűlésben való képviseletéről.³⁸

Valle d’Aosta régió a Szárd Királyság részeként hosszú múltra visszatekinthető autonómiával és önkormányzati jogosítványokkal rendelkezett. Az Olasz Királyságba a Szárd Királysággal együtt 1861-ben olvadt be. A két világháború közötti időszakban a fasiszta rezsim a helyi franko-provanszál ajkú lakosságot megpróbálta elolaszosítani, az olasz nyelvű munkások régióba vándorlását pedig ösztönzőkkel is segítette. A második világháború befejezését követően Valle d’Aosta azon régiók közé került, amelyek különleges autonóm státuszt nyertek. Az autonómia-statútumot már 1948-ban elfogadták: az alkotmányos törvény egyes rendelkezései a francia nyelv védelmét célozzák. Valle d’Aosta autonóm rendszere azonban nem tartalmazott speciális végrehajtási mechanizmusokat (amilyeneket később Dél-Tirolban kidolgoztak), aminek következtében bármely változtatásról állami szinten elfogadott organikus törvényben kellett rendelkezni, a végrehajtás ezért komoly hiányosságokat mutatott. Valle d’Aostában csak 1993-ban jött létre a dél-tiroli „Hatok Bizottságá”-hoz hasonló testület.³⁹

Az 1999-es kisebbségi törvény elfogadását megelőzően az Olaszországban élő többi nyelvi kisebbségi csoport védelme meglehetősen korlátozott volt. Az úgynevezett „gyenge kisebbségek”⁴⁰ valamelyest részesültek az olasz régiók 1970-ben történt létrehozatalának áldásaiból, minthogy ezek statútuma több esetben is elismerte a régió nyelvi sokszínűségét, a rá következő években pedig olyan regionális szintű jogszabályokat fogadtak el, amelyek többek között kisebbségi kérdésekkel is foglalkoztak. Kétségtelen ugyanakkor, hogy gyakorlati hatásuk a kisebbségi oktatás területén jelentéktelen volt.

Hatályos jogszabályi keretek

A dél-tiroli német és ladin nyelvi kisebbség oktatási rendszere

A két világháború közötti időszak fasiszta elolaszosítási politikájának következményeként a veszélyeztetettség érzése és az asszimilációtól való félelem

mélyen beleivódott a dél-tiroli német nyelvű lakosság kollektív emlékezetébe. Az anyanyelvű oktatás rendszerének megteremtése ezért mind az első, mind a második autonómia-statútumról folytatott tárgyalásokon nagy jelentőséggel bírt. Kiindulópontul a Gruber–De Gasperi megállapodás szolgált, amely a német nyelvű lakosság számára biztosította az anyanyelvű oktatáshoz való jogot. Ezt az alapelvet a belső alkotmányos szabályozás is átvette: a második autonómia-statútum 19. cikkének (1) bekezdése kimondja, hogy: Dél-Tirol tartományban az óvodai, az általános és középiskolai oktatás a diákok anyanyelvén, olaszul vagy németül folyik, olyan tanárok közreműködésével, akik anyanyelve megegyezik a diákéval. Az általános iskolában – az érintett nyelvi csoport kötelező javaslata alapján elfogadott tartományi törvényben meghatározottak szerint – a második vagy a harmadik évtől kezdődően, valamint a középiskolában kötelező a második nyelv oktatása olyan tanárok közreműködésével, akiknek ez a nyelv az anyanyelve.

E rendelkezés egy többségében különválasztott oktatási rendszert hozott létre: az egyik a német nyelvű iskolák rendszere, amelyben az olasz nyelv oktatása kötelező, a másik az olasz nyelvű iskolák rendszere, amelyben a német nyelv oktatása kötelező.⁴¹ Akörül, hogy a második nyelv oktatását mikor kell elkezdni, 2003-ban bontakozott ki vita, amikor a tartományi kormány a német nyelvű iskolákban folyó nyelvtanítás támogatására intézkedéscsomagot fogadott el. Ezen intézkedések egyike arról rendelkezett, hogy a második nyelv oktatását már az általános iskola első osztályában meg kell kezdeni (az olasz nyelvű iskolákban a német oktatása terén ez egy ideje már általános gyakorlatnak számított) – és nem csak másodikban. Egyesek szerint a másik nyelv oktatásának „előrehozott” megkezdése az autonómia-statútum 19. cikkének megsértését jelenti, amely csak a második vagy harmadik osztálytól teszi azt kötelezővé. Az alkotmánybíróság szerint azonban a statútum ugyan a második vagy harmadik osztálytól teszi kötelezővé a második nyelv oktatását, a korábbi kezdést viszont nem tiltja. A testület álláspontja szerint a másik nyelv tanulásáról szóló rendelkezés célja az volt, hogy a lehető leginkább elősegítse a Dél-Tirolban élő különböző nyelvi csoportok integrációját, ami békés együttélésük feltétele.⁴²

A szülők eldönthetik, hogy gyermeküket olasz vagy német tannyelvű iskolába íratják. Az autonómia-statútum 19. cikk (2) bekezdése szerint a szülők a bolzanói Regionális Közigazgatási Bírósághoz fordulhatnak, ha valamely iskola elutasítja jelentkezésüket. Amennyiben egy tanuló felvételt nyer valamely iskolába, de egy idő után kiderül, hogy az iskola oktatási nyelvét nem ismeri kellőképpen, „az ügy a főbb nyelvi csoportokat egyenlő számban képviselő közös bizottság elé terjeszthető. A döntés többségi szavazással történik. Amennyiben nem sikerül többséget kialakítani, a bizottság elnökének – német tannyelvű iskolába történt felvétel esetén egy német, olasz tannyelvű iskolába történt felvétel esetén egy olasz személy – szavazata dönt.”⁴³

A ladin völgyekben működő iskolák másképp szerveződnek. A második autonómia-statútum 19. cikk (2) bekezdése szerint: a ladin nyelvet a ladin területeken működő óvodákban használják, az általános iskolákban pedig tanítják. Ezekben a körzetekben a ladint az iskolák valamennyi típusában és valamennyi osztályban az oktatás nyelveként is használhatják. Ezekben az iskolákban az oktatást úgy szervezik, hogy az olasz és a német nyelvű órák és vizsgák száma megegyezzen. Ez azt jelenti, hogy a két elterjedtebb nyelvet egyenlő mértékben használják az oktatás nyelveként, a ladint pedig különösen a ladin kultúra, történelem és hagyomány általános iskolai oktatása során alkalmazzák a tanítás nyelveként.

A három nyelvi csoport oktatása intézményi szempontból is elkülönül. Dél-Tirolban van német, olasz és ladin pedagógiai intézet,⁴⁴ tanfelügyelőségből is három van.⁴⁵ A tartományi közigazgatáson belül három oktatási hivatal működik – minden nyelvi csoportnak megvan a sajátja. A Tartományi Oktatási Tanácsot⁴⁶ a három oktatási hivatal és a tartományi kormány tanácsadó testületeként hozták létre. A Tanácson belül az általános gyűlés mellett három főosztályt hoztak létre, minden nyelvi csoportnak egyet-egyét.

Dél-Tirol német ajkú lakosai tradicionálisan osztrák egyetemeken tanulnak. Sokak számára e gyakorlat az anyaállammal való szimbolikus kapcsolatot reprezentálja. Az elmúlt évtizedben azonban a dél-tiroliak egyre nagyobb számban tanulnak tovább Olaszországban. A 2007/2008-as tanévben a dél-tiroli hallgatóknak már több mint fele olaszországi egyetemekre nyert felvételt.⁴⁷ E tendencia egyik legfontosabb oka, hogy a tartományban új felsőoktatási intézményt alapítottak. A Bolzanói/Bozeni Szabadegyetemet 1997-ben háromnyelvű intézményként hozták létre: az előadásokat és szemináriumokat német, olasz és angol nyelven tartják. Az egyetlen kivétel a Neveléstudományi Kar, ahol a német, az olasz és a ladin nyelvű hallgatók képzése külön tanszékeken zajlik.⁴⁸

A Friuli-Venezia-Giulia régióban élő szlovén nyelvi kisebbség oktatási rendszere

A szlovén nyelv használatával kapcsolatos két legfontosabb jogszabály az 1012/1961. számú és a 932/1973. számú törvény.⁴⁹ Az 1012/1961. számú törvény 1. cikke szerint Gorizia tartományban és Trieszt területén az óvodákban, az általános és középiskolákban az oktatás a diákok anyanyelvén folyik. Szlovén tannyelvű iskolák létesítéséről az oktatási és a pénzügyminiszter javaslatára a köztársasági elnök határozatban dönt. Az 1012/1961. számú törvény 2. cikke szerint ezekbe az iskolákba a szlovén nyelvi csoporthoz tartozó diákok iratkozhatnak be. A szlovén tannyelvű iskolákban az olasz nyelv oktatása kötelező, az olasz tanítását olyan tanárok végezhetik, akik folyékonyan beszélnek szlovénul. Kizárólag a szlovén kisebbséghez tartozó és a tanári hivatás gyakorlásához megfelelő formális képesítéssel rendelkező személyek vehetnek részt a tanári állások betöltésére kiírt pályázatokon.⁵⁰ A szlovén tannyelvű általános iskolák igazgatására és felügyeletére mind-

két tartományban önálló iskolakerületet létesítettek. A törvény rendelkezik a szlovén nyelvű tankönyvek készítésével vagy fordításával és kiadásával kapcsolatos költségek fedezetéről is.⁵¹ A Friuli-Venezia-Giulia régióban élő szlovén nyelvi kisebbség védelméről szóló 38/2001. számú törvény emellett megengedi, hogy a szlovén tannyelvű iskolák igazgatási osztályaival szlovén nyelven tartsák a kapcsolatot. Ezekben az iskolákban a szlovén nyelv használható a döntéshozatal során, az érintkezésben, a hivatalos újságban és a nyilvánosságnak szánt feliratokban is. A 38/2001. számú törvény a regionális oktatási hivatalon belüli önálló hivatal felállításáról is rendelkezik, amely kifejezetten a szlovén tannyelvű oktatással foglalkozik. Az ebben a hivatalban alkalmazott munkatársak mindegyikének folyékonyan kell tudnia szlovénul. A törvény rendelkezik továbbá egy Regionális Oktatási Bizottság létrehozataláról is, amely a szlovén tannyelvű oktatással foglalkozik.⁵²

Az 1012/1961. számú törvény és a 932/1973. számú törvény kizárólag a Gorizia és Trieszt tartományokban található iskolákra vonatkozik, a 38/2001. számú törvényben azonban van egy különleges, Udine tartományra vonatkozó rendelkezés. Udinének azokon a településein, amelyek a törvény hatálya alá tartoznak, az óvodai nevelési program a helyi hagyományokra, nyelvre és kultúrára vonatkozó ismereteket is tartalmaz, és szlovén nyelven is folyhat. Az államnak ugyanakkor mindez nem jelenthet többletterheket. Az iskolák által – szervezeti és didaktikai autonómiájuk részeként – meghatározott tanterv része a szlovén nyelv, történelem, illetve a helyi kulturális és nyelvi hagyományok tanítása a kötelező oktatásban. Maguk dönthetnek az oktatás formájáról, arról, hogy milyen óraszámban és oktatási módszertan szerint oktatják e tárgyakat, s hogy milyen értékelési kritériumokat alkalmaznak. Gyermekeik beíratásakor a szülőknek nyilatkozniuk kell arról, hogy a gyermek akarja-e tanulni a kisebbségi nyelvet. Udine tartománynak a törvény hatálya alá tartozó településein lehetőség van olasz-szlovén kétnyelvű iskolák létesítésére is.⁵³ Ezekben az intézményekben „az olasz és a szlovén nyelv az oktatás egyenrangú nyelvei (az „egy ember-egy nyelv” didaktikai modell szerint), a nyelvtanítás pedig a helyi nyelvjárást veszi alapul”.⁵⁴ E szerint tehát, amikor a gyerekek beiratkoznak az óvodába, kizárólag a helyi szlovén dialektust beszélik, amit otthon elsajátítottak. Idővel pedig megtanulják a sztenderd szlovént, amit az általános és középiskolákban az oktatás során használnak.

Valle d'Aosta francia nyelvi kisebbségének oktatási rendszere

Valle d'Aostában az oktatás kétnyelvű. A régió autonómia-statútuma megengedi, hogy valamennyi állami iskolában bizonyos tárgyakat francia nyelven oktassanak, rendelkezik arról is, hogy a francia és az olasz nyelv tanítása ugyanolyan óraszámban történjen. A tantervet országos szinten határozzák meg, de az a helyi igényekhez igazítható. E változtatásokat, továbbá a francia nyelven oktatott tantárgyakat csak azt követően hagyják jóvá és ültetik

gyakorlatba, hogy az oktatási minisztérium, a regionális gyűlés, valamint a tanárok képviselőiből létrehozott vegyes bizottságok azt megvitatták.⁵⁵

Az Olaszországban elismert többi nyelvi kisebbség oktatási rendszere

A nyelvi-történelmi kisebbségek védelméről szóló 482/1999. számú törvény szerint az óvodában, illetve az általános és középiskolában a tanítás nyelveként a kisebbségi nyelvek is használhatók az oktatási-nevelési tevékenység során. A helyi nyelvi közösség nyelve és kultúrája oktatásának módjáról, az oktatás időtartamáról és módszertanáról, a diákok értékelésének szempontjairól, továbbá a képesítéssel rendelkező tanárok alkalmazásáról – a szülők által megfogalmazott elvárások alapulvételével – az iskolák feladata dönteni. Az általános cél az, hogy a diákok megtanulják a kisebbségi nyelvet és megismerjék a szóban forgó kisebbségi közösség szokásait és hagyományait. Ugyanezen célból az iskolák felnőttoktatást is indíthatnak, és kezdeményezhetik a kisebbségi csoportok nyelveinek és kultúráinak kutatását. Az érintett tantárgyak tanárainak ezenfelül képzést és továbbképzést is biztosítanak.⁵⁶ E tevékenységek finanszírozását az iskolák a rendelkezésükre álló emberi és pénzügyi erőforrások terhére fedezik, emellett az állam évente mintegy 1 millió euróval támogatja az országos és helyi projekteket.⁵⁷ Végezetül, azok az egyetemek, amelyek olyan régiókban működnek, ahol nyelvi kisebbségek élnek, az elismert nyelvi kisebbségek nyelvvel és kultúrájával foglalkozó kurzusokat indíthatnak. E kurzusok célja olyan tudományos kutatások, valamint kulturális és oktatási tevékenységek támogatása, amelyek a 482/1999. számú törvény fő célkitűzésének megvalósulását mozdítják elő.⁵⁸

Az elmélettől a gyakorlatig

Az ENSZ gyermekjogi egyezménye szerint a gyermek oktatásának arra kell irányulnia, hogy a gyermekben kifejlessze a tiszteletet „saját kulturális identitása, nyelve és értékei iránt, annak az országnak a nemzeti értékei iránt, amelyben él, illetve ahonnan származását eredeztetheti, valamint a sajátjától különböző kultúrák iránt”. Az oktatásnak „fel kell készíteni a gyermeket arra, hogy a megértés, a béke, a türelem, a nemek közti egyenlőség, valamennyi nép, nemzetiségi, nemzeti és vallási csoport és az őslakosok közötti barátság szellemében tudja vállalni a szabad társadalomban az étellel járó mindenfajta felelősséget”.⁵⁹ A Kisebbségvédelmi Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága az oktatásról szóló kommentárjában megállapítja, hogy e célok némelyike, mint például a gyermek nyelvi képességeinek fejlesztése, elsősorban instrumentális jellegű. Ezekben az esetekben az oktatás valamilyen más cél elérésének az eszköze (például elhelyezkedés a munkaerőpiacon vagy részvétel a döntéshozatalban). Az oktatás más céljai alapvetőnek tekintendők

(primordiálisak), amennyiben önmagukban véve is fontosak, még akkor is, ha nincs más racionális vagy gazdasági igazolhatóságuk. Ebbe a körbe tartozik a gyermek identitása iránti tisztelet kialakítása is.⁶⁰

Az oktatási rendszereknek két, látszólag egymásnak ellentmondó célt kell összeegyeztetniük: a kisebbségek saját identitásának megőrzését és a kisebbségek társadalomba való integrációját. Hasonló a helyzet intézményi szinten is: egyik oldalon áll az az elképzelés, hogy a kisebbségi oktatásnak valamilyen mértékű önállósággal kell rendelkeznie; a másik oldalon ugyanakkor az is egyértelmű, hogy egyetlen állam sem tekinthet el attól a szükségszerűségtől, hogy a kisebbségi oktatást integrálja az oktatási rendszer egészébe. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az oktatási rendszerek általában a következő fő feladatokat látják el: 1) a kisebbségek nemzeti, nyelvi és kulturális identitásának megőrzése; 2) a kulturális sokszínűség előmozdítása, valamint egymás jobb megismerése a megerősített „kulturaközi párbeszéd”, illetve két- és többnyelvűség révén; végül 3) a kisebbségi csoportok társadalmi befogadásának, általában a társadalom szociális kohéziójának biztosítása.⁶¹

A kérdés ezek után az, hogy mennyire hatékonyak az olasz törvények és intézmények az oktatás fő céljainak megvalósítása terén, amikor kisebbségekről van szó. A jogszabályoknak az illetékes hatóságok általi végrehajtása meglehetősen problematikusnak tűnik, a helyzet megfelelő értékeléséhez ezért elemezni szükséges a helyszínen követett gyakorlatot is. Olaszország regionális (kvázi föderális) állam, ahol a kisebbségi oktatás végül is a szubnacionális hatóságok és a kisebbségi közösségek hatáskörébe tartozik. Egy ilyen rendszer általában pozitívan hat a kisebbségek döntéshozatalban és iskolaigazgatásban való részvételére. Valamennyi érdekelt szereplő (az állam, a helyi/regionális hatóságok, a kisebbségi közösségek) ugyanakkor azzal szembesül, hogy a kisebbségi oktatásnak minőségi és mennyiségi elvárásoknak kell megfelelnie, ami gyakran kapcsolódik össze a rendelkezésre álló emberi és pénzügyi erőforrások problémájával.⁶²

Olaszország oktatási rendszere sokoldalú, abban az értelemben legalábbis, hogy a hivatalosan elismert különféle kisebbségekre eltérő szabályok vonatkoznak. Vagyis, az oktatás általános keretein felül külön szabályok foglalkoznak kizárólag bizonyos kisebbségek oktatásának kérdésével. Míg egyes kisebbségek esetében külön törvény hozza létre az anyanyelvű (akár egy nyelvű, akár kétnyelvű) oktatás teljes rendszerét, más hivatalosan elismert kisebbségek esetében a hatályos jogszabályok csak a minimumot biztosítják, például az anyanyelv választható tárgyként való tanulását. Összehasonlíthatjuk például a Dél-Tirol autonóm tartományban élő ladin kisebbséget a Piemont régióban élő okszitán kisebbséggel. A dél-tiroli ladinok teljes körű kulturális autonómiával rendelkeznek: vannak anyanyelvű óvodáik, az általános és középiskolákban pedig a ladin nyelv, kultúra és hagyományok köte-

lező tantárgy.⁶³ Egy alkotmányos törvény (a második autonómia-statútum) különszabálya nyújt garanciát a ladin oktatási rendszer számára.

Teljesen más képet kapunk azonban az okszitán kisebbség esetében. Piemont régióban semmilyen átfogó jogi szabályozás nem rögzíti az okszitán nyelv helyét az oktatásban. A probléma az, hogy a 482/1999. számú törvény nem határozza meg a kisebbségi nyelv oktatásának heti minimum óraszámát. Az okszitán kisebbség által lakott alpesi völgyekben az oktatás különböző szintjein az okszitán nyelv semmilyen hivatalos státusszal nem rendelkezik a gyakorlatban. Az okszitán nyelv nem állandó része a tantervnek, egyedi programok keretében tanítják néhány kiválasztott iskolában. E programokat többnyire általános iskolákban szervezik, tematikus irányultságukat, méretüket és időtartamukat tekintve pedig meglehetősen sokfélék. Vannak programok, amelyek mindössze olyanokkal foglalkoznak, mint az okszitán zene vagy történelem, másoknak azonban valóban a nyelv tanítása a célja. Ami a kurzusok hosszát illeti, nagyjából a féléven keresztüli heti két órától a néhány hónapig tartó heti három-négy óráig terjed. Sok szülő már nem is érdekelt abban, hogy gyermeke megtanulja az anyanyelvet. Elfogadják az okszitán iskolai programokat, de tevékenyen, kezdeményezően nem lépnek fel. A helyi hatóságok sem éreznek ösztönzést arra, hogy aktívak legyenek a kisebbségi nyelv tanulásának előmozdításában. A *Chambra D'Òc* kulturális egyesület a tanároknak szervez kurzusokat, más magán jellegű kezdeményezés azonban, amely az okszitán tanítását célozná, lényegében nem létezik.⁶⁴

Érdeemes megjegyezni, hogy Olaszország a kisebbségvédelem terén a területi elvet követi. A nyelvi kisebbségek oktatásának speciális formái kizárólag bizonyos régiókban, tartományokban és településeken léteznek vagy létesíthetők. Ennek következménye, hogy a közigazgatási környezet függvényében még ugyanaz a kisebbség is más és más elbánásban részesülhet. A ladinok például olyan völgyekben laknak, amelyek három tartományhoz tartoznak: Dél-Tirolhoz, Trentóhoz és Bellunóhoz. Dél-Tirol és Trento autonóm tartományok, amelyek együtt alkotják Trentino–Dél-Tirol különleges jogállású autonóm régiót, Belluno viszont Venetónak, egy normál jogállású régióknak a része. A ladin nyelv jogszabályi védelme ily módon tartományról tartományra jelentősen változik. Dél-Tirolban a ladin hivatalos nyelv, Trento tartomány néhány településén bizonyos fokú védelmet élvez,⁶⁵ Bellunóban viszont semmilyen külön törvény nem vonatkozik rá.

Az olasz törvények meghatározzák, hogy az egyes kisebbségek esetében az oktatás milyen formája vagy típusa létesíthető. Az állam a dél-tiroli német nyelvű kisebbségnek például egynyelvű anyanyelvű oktatást, Valle d'Aosta francia nyelvű kisebbségének pedig kétnyelvű oktatást köteles biztosítani. A *kétnyelvű oktatás* kifejezés technikai értelemben olyan rendszerre utal, amelyben a tanterv néhány vagy valamennyi tantárgyának oktatása során tanítási nyelvként két nyelvet használnak. A kétnyelvű oktatásnak

azonban számos formája létezik, Olaszország példáján ezek közül több is illusztrálható. Az olasz oktatási rendszer a kétnyelvű iskolák három típusát különbözteti meg.⁶⁶ Empirikus kutatások tárhatják fel többek között, hogy az egynyelvű és a kétnyelvű iskolai oktatásnak milyen hatásai vannak, illetve rávilágíthatnak arra, hogy a kisebbségi oktatás két típusához milyen előnyök és nehézségek köthetők. Kétségtelen, hogy az egynyelvű kisebbségi oktatás segít megőrizni az erős kötődést a nyelvi, kulturális és nemzeti/nemzetiségi identitáshoz, másfelől azonban egy általánosabb problémához is kapcsolható, nevezetesen a többség és a kisebbség „együtt is megkülönböztetés” helyzetéhez. Igaz vajon, hogy e jelenség gyökerei az iskoláig vezethetők vissza, ahol a többséghez és a kisebbséghez tartozó diákok között igencsak korlátozottak a kapcsolatok? Vagy a probléma nem az iskolák szétválasztásából, hanem éppen abból adódik, hogy a diákok kevéssé ismerik egymás nyelvét? Ha a dél-tiroli német nyelvű kisebbség egynyelvű oktatását vesszük alapul, egyértelműnek tűnik, hogy az egynyelvű külön iskolák diákjainak a legnagyobb kihívást a másik közösség nyelvének megfelelő elsajátítása jelenti, holott azt mind az olasz, mind a német tannyelvű iskolákban kötelező tantárgyként oktatják. Ebben az összefüggésben érdemes felhívni a figyelmet a *második nyelv* és az *idegen nyelv* tanulása közötti különbségekre. Az utóbbit olyan környezetben tanulják, ahol nincsenek anyanyelvi beszélők, akikkel beszélgetni lehetne. A második nyelv tanulása azonban természetesebb közegben zajlik, köszönhetően az anyanyelvi beszélőkkel való kontaktus lehetőségének. Egy hosszú távú kutatás szerint⁶⁷ Dél-Tirolban az olasz tanulók mindössze 5%-a, míg a német nyelvű tanulók 67%-a használja a másik közösség nyelvét (az úgynevezett *második nyelvet*) a másik nyelvi közösséghez tartozó gyerekekkel való kapcsolataiban. Az iskolán kívüli szocializáció hiányában ezért sok diák számára a másik közösség nyelve lényegében külföldi nyelv marad. Az oktatási hatóságok ennek ellenére pontos nyelvismereti célokat tűztek ki, és megpróbálják a két nyelvi csoport nyelvei kölcsönös elsajátításának szintjét növelni. Az oktatási rendszer ráadásul nemcsak a gyerekeket, hanem a felnőtteket is arra ösztönzi, hogy elsajátítsák a másik nyelvet. E cél érdekében különféle nyelvi kurzusok, programok, tananyagok, nyelvi központok és többnyelvű könyvtárak részesülnek támogatásban. Folyamatos a vita arról, hogyan lehetne a dél-tiroli oktatási rendszer teljesítményét és a nyelvtanulás és -ismeret szintjét javítani. Nemcsak oktatási szakemberek és nyelvészek, tanárok és helyi politikusok, hanem a szülők és általában a civil társadalom is részt vesz ebben. Annak ellenére, hogy a politikai szférában erős az ellenállás a Dél-Tirolban létesítendő kétnyelvű iskolákkal szemben (nem számítva most ide a ladin völgyeket), egyre többen, különösen a vegyes házasságban élők, fordulnak egyre nagyobb érdeklődéssel az oktatás kétnyelvű formái felé. Az állami iskolákban mindezekig csak kísérleti jelleggel volt erre lehetőség. Az

olyan kétnyelvű programok, amelyeket például a bolzanói/bozeni *Instituto Marcelline* magániskola nyújt, a különválasztott (olasz és német nyelvű) állami iskolák egynyelvű oktatásának alternatívájaként jelennek meg.⁶⁸ A kétnyelvű oktatás melletti fő érvek egyike, hogy befogadó jellegű, szemben a nemzetiségi határok mentén szétválasztott iskolák egynyelvű rendszerével. Azzal is érvelhetünk azonban, hogy egy ilyen rendszerben a diákok a két nyelv egyikét sem sajátítják el olyan jól, mint azt az egynyelvű iskolákban tennék. Más szavakkal, a kétnyelvű oktatás nemhogy nem javítja nyelvi képességeiket és tudásukat, hanem még kisebbségi nyelvi identitásukra is negatívan hat. E feltételezést azonban, úgy tűnik, megcáfolja a dél-tiroli ladin kisebbség kétnyelvű iskoláinak általánosan pozitív fogadtatása és értékelése. A két- vagy háromnyelvűségi vizsgát lehető személyek legmagasabb számban például a ladin völgyek lakosai közül kerülnek ki.⁶⁹

Nem mindenki elégedett azonban az oktatás jelenlegi rendszerével, hiszen a ladint külön tantárgyként oktatják, a tanítás két nyelvre ugyanakkor – egyenlő arányban – az olasz és a német. Kritikák fogalmazódnak a gyerekek nyelvi túlterheltségével kapcsolatban is, minthogy a negyedik osztálytól kezdődően az angolt mint idegen nyelvet is tanulják. A ladin szülők közül néhányan szeretnék, ha az iskolák felhagynának a ladin oktatásával, és helyette inkább az angolra koncentrálnának.⁷⁰ Mindemellett a közösségen belül viták övezik a ladin nyelv sztenderdizációjának⁷¹ oktatásra gyakorolt hatását is, minthogy a különböző ladin völgyekben élő emberek otthonukban és a mindennapokban saját elkülönülő dialektusukat beszélik. Érdemes még megemlíteni azt is, hogy a kétnyelvű oktatás rendszerét Valle d’Aostában is bírálatok érik, mivel különleges védelemben a francia nyelv részesül, nem pedig a franko-provanszál, amelyet pedig sokkal többen beszélnek a régióban.⁷²

Az egyetlen szlovén–olasz kétnyelvű állami oktatási intézmény Udine tartományban, San Pietro al Natisone településen található.⁷³ Az óvodát, általános és középiskolát is magában foglaló intézmény működése a helyi közigazgatási hatóságok ellentmondásos döntése következtében súlyos károkat szenvedett az elmúlt két évben. Az épület szerkezeti problémái miatt a kétnyelvű iskolát 2010-ben ki kellett üríteni. Több iskolai osztályt a város más épületeibe költöztettek át. Úgy tűnt, hogy mindez csak átmeneti lesz, a helyi hatóságok azonban mindeztideig nem találtak megfelelő megoldást a problémára. Az olaszországi szlovén kisebbség több képviselője 2011 júliusában nyílt levelet intézett az olasz köztársasági elnökhöz, az oktatási miniszterhez és Friuli-Venezia-Giulia régió elnökéhez, amelyben a San Pietro al Natisone olasz–szlovén kétnyelvű iskola problémáit vázolták.⁷⁴ A helyzet ennek ellenére mind a mai napig megoldatlan.

Következtetések

Az oktatás egyszerre személyes választás és a rendelkezésre álló lehetőségek függvénye. Olaszország esete nem ad egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy a gyakorlatban vajon az egy- vagy a kétnyelvű oktatás az eredményesebb, inkább azt bizonyítja, hogy a kisebbségek védelme és integrációja szempontjából mind a két modell megfelelő lehet, attól függően, hogy milyenek a körülmények, milyen intézkedések társulnak hozzá (például a kisebbségi és a többségi iskolák együttműködése, a másik nyelv oktatása), és milyen a végrehajtás. Mindkét rendszernek vannak előnyei és hátrányai is, Olaszországban azonban az úgynevezett „túlvédett kisebbségek”-hez tartozó szülők és gyerekek nem választhatnak az egynyelvű és a kétnyelvű állami iskolák között, mert a törvény szerint az egyik rendszer kizárja a másikat. Az úgynevezett „gyenge kisebbségek” esetében pedig a probléma, többek között, abból fakad, hogy a helyi és/vagy regionális hatóságok nem mindig rendelkeznek azzal a kapacitással vagy hajlandósággal, ami a kisebbségi oktatás kérdéseinek megfelelő rendezéséhez szükséges lenne.

Összefoglalásképpen meg kell vizsgálnunk, hogy milyen összefüggések tárhatók fel a kisebbségi oktatás alapvető feladatai, a belső jogi és intézményi keretek, illetve a gyakorlat között Olaszországban. Az alábbi táblázat tömör áttekintést ad arról, hogy a kisebbségi oktatás alapvető feladatainak ellátása érdekében hozott jogszabályoknak és az e célból létrehozott intézményeknek milyen gyakorlati hatása tapasztalható.

Az oktatási rendszer feladatai	Az olasz jogi és intézményi keretek	Gyakorlat
1. A kisebbségek nyelvi és kulturális identitásának megőrzése	<ul style="list-style-type: none"> - Alkotmány - Általános érvényű jogszabályok: 489/1999. számú törvény (valamennyi elismert kisebbségre vonatkozik) 	<p>pozitív (pl. a német nyelvű kisebbség)</p> <p>negatív (pl. kis létszámú kisebbségek)</p>
2. A kulturális sokszínűség, valamint a két- és többnyelvűség előmozdítása	<ul style="list-style-type: none"> - Különleges jogszabályok: autonómia-statútumok (a német, a latin és a francia nyelvű kisebbségekre vonatkozik); 38/2001. számú törvény (a szlovén kisebbségre vonatkozik) 	<p>pozitív (pl. a német nyelvű kisebbség)</p> <p>negatív (pl. kis létszámú kisebbségek)</p>
3. A társadalmi befogadás mint a társadalmi kohézió egy dimenziójának biztosítása	<ul style="list-style-type: none"> - Egynyelvű kisebbségi iskolák; a kétnyelvű iskolák három típusa; a kisebbségi nyelv és kultúra oktatása a többségi iskolákban 	<p>pozitív (pl. valamennyi elismert kisebbség)</p> <p>negatív (pl. a roma kisebbség)</p>

Az a paradox következtetés adódik tehát, hogy Olaszország esetében a nyelvi kisebbségek oktatási helyzete egyszerre jellemezhető a „pozitív” és a „negatív” jelzővel is. Az eredmény attól függ, hogy melyik kisebbség nézőpontját vesszük alapul:

1. A kisebbségek nyelvi és kulturális identitásának megőrzése

A dél-tiroli német nyelvű kisebbség oktatási rendszere egyértelműen biztosítja a kisebbségi identitás megőrzését, az értékelés tehát pozitív. Másfelől azonban a nyelvi-történelmi kisebbségek védelméről szóló olasz kerettörvény a helyi iskolákra bízta annak eldöntését, hogy milyen formában oktassák a helyi kisebbségi közösség nyelvét és kultúráját, holott nyilvánvaló, hogy a helyi hatóságok támogatásának hiányában az ilyen kezdeményezéseknek esélye sem lehet. Az nem elég, hogy a törvény megengedi a kisebbségi oktatás lehetőségét, ha a gyakorlatban szinte lehetetlen létrehozni azt, mert egyszerre kell szembenézni az érdekeltség, a politikai akarat és az erőforrások hiányával. Kevesen vitatkoznak azzal az állítással, hogy számos hivatalosan elismert kisebbség esetében az olasz oktatási rendszer a gyakorlatban még részlegesen sem képes ellátni azokat a feladatokat, amelyek a kisebbségek identitás-megőrzésével kapcsolatban ráhárulnak. Amennyiben nem következik be változás a jogi és közpolitikai szférában, idővel valószínűleg számos kisebbségi közösség teljesen asszimilálódni fog.

2. A kulturális sokszínűség előmozdítása és egy többnyelvű társadalom kialakítása

Olaszország több olyan kisebbség esetében, amelyek törvényben biztosított különleges jogállású autonómiával rendelkező területi közigazgatási egységekben élnek, egy- vagy kétnyelvű oktatási rendszert hozott létre. E jogszabályi keret korlátozott személyi és területi hatállyal bír. Az egynyelvű oktatás egyik alapvető jellemzője ezeken a területeken a második nyelv kötelező oktatása: a kisebbségi nyelv kötelező tárgy a többségi tanítási nyelvű iskolákban, és fordítva. A szóban forgó településeken és régiókban mindkét nyelv hivatalos, jogállásukban nincs eltérés. A helyi és regionális hatóságok nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy az iskolák a két- és többnyelvűség fejlesztésében szerepet vállaljanak. Ezeken a területeken a közszéféra kétnyelvű, és a munkaerőpiacon általában ugyancsak megkövetelik mindkét nyelv magas szintű ismeretét. A gyakorlatban meglévő számos probléma ellenére Dél-Tirol a kialakulófélben lévő többnyelvű társadalomra szolgáltató jó példát. A háromnyelvű Bolzanói Szabadegyetem megalapítása ebben az értelemben is szimbolikus jelentőséggel bír. Magas szintű funkcionális többnyelvűségről nem beszélhetünk, de az szinte biztos, hogy az oktatás területén mintegy negyven éve, az autonómia-statútum elfogadásával elkezdődött és ma is tartó folyamat a gyakorlatban egyértelműen „pozitív” eredményeket hozott. A kis lélekszámú kisebbségi közösségek esetében azonban az értékelés semmiképp

sem lehet más, mint „negatív”. Lehet ugyan, hogy tagjaik kétnyelvűek, ez azonban nem a sikeres oktatáspolitikát következménye. Kommunikációjuk a nyilvánosságban és a közéletben egy nyelven folyik, az államnyelven.

3. Társadalmi befogadás mint a társadalmi kohézió egyik dimenziója

Olaszországban általánosan tekinthető konszenzus van a tekintetben, hogy „befogadó oktatás” kialakítására van szükség, a fogalom általános értelmezése szerint annak négy kulcseleme van.⁷⁵ Ha a gyakorlatot nézzük, az elismert nyelvi kisebbségek esetében az eredmények általában pozitívak. Olaszország azonban továbbra sem rendelkezik átfogó, országos roma oktatási stratégiával. Ez persze egyáltalán nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy az olasz hatóságok hivatalosan nem is ismerik el a romákat történelmi kisebbségi csoportnak. Ez esetben tehát az értékelés egyértelműen „negatív”.

A kisebbségi oktatás alapvető feladata, hogy olyan egymáshoz is kapcsolódó politikai, társadalmi és gazdasági szempontoknak feleljen meg, mint a közéletben való részvétel, a társadalmi kohézió vagy a többnyelvű globális piac igényeinek megfelelő munkaerő képzése. A rossz hatékonyságú állami oktatáspolitikát hosszú távon nemcsak a kisebbségeket érinti hátrányosan, hanem a társadalom egészét is.⁷⁶

(Fordította Böszörményi Jenő)

Jegyzetek

- ¹ Paolo Coluzzi szerint a kisebbségi nyelvek száma legalább 13, a regionális nyelvek száma pedig 6 és 22 közé tehető. L. COLUZZI, Paolo: *Regional and Minority Languages in Italy. A general introduction on the present situation and a comparison of two case studies: language planning for Milanese (Western Lombard) and Friulian*, Working Papers 14, CIEMEN, Barcelona, 2004, 1. p. A tanulmány letölthető az internetről: <<http://www.ciemem.org/mercator/pdf/wp14-def-ang.pdf>> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ² PALERMO, Francesco: *Le minoranze linguistiche in Italia dopo la legge generale di tutela*, In: LOLLINI, Andrea: *Pluralismo linguistico e costituzioni. Un'analisi comparata*, Alpha Beta Verlag, Merano/Meran, 2004, 111–128. p., 111. p.
- ³ Az autonóm tartomány hivatalos neve olaszul és németül is Alto Adige/Südtirol.
- ⁴ A részleteket L. LANTSCHNER, Emma – POGGESCHI, Giovanni: *Quota System, Census and Declaration of Affiliation to a Linguistic Group*, In: WOELK, Jens – PALERMO, Francesco – MARKO, Joseph (ed.): *Tolerance through Law. Self Governance and Group Rights in South Tyrol*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2008, 219–233. p.
- ⁵ Third Report submitted by Italy pursuant to Article 25, paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC/SR/III(2009)011, Council of Europe, Strasbourg, 2009. december 21. 11. p. A jelentés elérhető az interneten is:

- <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_SR_Italy_en.pdf> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ⁶ Az olasz hatóságok becsléseit L. például: First Report submitted by Italy pursuant to Article 25, paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC/SR(1999)007, Council of Europe, Strasbourg, 1999. május 3., 31–34. p. A jelentés elérhető az interneten is: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_1st_SR_Italy_en.pdf> (letöltve: 2012. 01. 10.). A tudományos szféra becsléseit L. például: COLUZZI, *i.m.*, 6. p. és PALERMO, *i.m.*, 111. p.
- ⁷ Az Olasz Nemzeti Statisztikai Hivatal által az interneten közzétett statisztikai adatok szerint Olaszország lakossága 2011. január 1-jén 60 626 442 fő volt. További részletek: <<http://dati.istat.it/Index.aspx?lang=en>> (letöltve: 2012. 01. 10.). A 2011. évi általános népszámlálás hivatalos eredményeit még nem hozták nyilvánosságra.
- ⁸ L. RIGO, Enrica – RAHOLA, Federico: Regions, Minorities and European Integration: A Case Study on the Italo-Slovene Border, *Romanian Journal of Political Science*, 2007/1. sz., 72–99. p., 75. p.; HILPOLD, Peter: Minderheitenschutz in Italien: völkerrechtliche und verfassungsrechtliche Grundlagen, *Europa Ethnica*, 65. évf., 1–2. sz., 2008, 3–18. p., 4. p.
- ⁹ HILPOLD: *i.m.*, 4. p.
- ¹⁰ *Uo.*
- ¹¹ *Uo.*
- ¹² PALERMO, Francesco – WOELK, Jens: *Diritto costituzionale comparato dei gruppi e delle minoranze*, Cedam, Padova, 2008, 248. p.
- ¹³ COLUZZI, *i.m.*, 7. p. L. még a Franco Corleone képviselővel készített interjú, amelyben Corleone elismerte, hogy a romák kihúzása a védett kisebbségek listájáról az ellenzéknek tett engedmény volt, hogy ne akadályozzák tovább a törvény elfogadását a parlamentben: „Legge quadro sulla protezione delle minoranze linguistiche. Intervista con l’On. Franco Corleone (Verdi)”, 1999, <<http://www.gfbv.it/3dossier/corleone.html>> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ¹⁴ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *First Opinion on Italy*, ACFC/INF/OP/I(2002)007, Strasbourg, 2001. szeptember 14., 16. bek. A dokumentum elérhető az interneten: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_1st_OP_Italy_en.pdf> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ¹⁵ *Uo.*
- ¹⁶ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Second Opinion on Italy*, ACFC/INF/OP/II(2005)003, Strasbourg, 2005. február 24., 1. bek. A dokumentum elérhető az interneten: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_2nd_OP_Italy_en.pdf> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ¹⁷ PALERMO: *i.m.*, 112. p.
- ¹⁸ Szükséges megjegyezni, hogy a védelem szintje még a kisebbségek e csoportjában is változik.

- ¹⁹ A 482/1999. számú kerettörvény rendelkezéseit végrehajtó egyes rendeleteket tartományi vagy regionális szinten fogadták el. Két példa: a 2008. június 19-i 6. számú tartományi törvényt a helyi nyelvi kisebbségek védelméről és támogatásáról Trento tartomány, a 2007. november 23-i 174-249-257-260 számú regionális törvényt a friuli nyelv védelméről, értékének megőrzéséről és támogatásáról pedig Friuli-Venezia-Giulia régió fogadta el.
- ²⁰ LANTSCHNER, Emma: History of the South Tyrol Conflict and its Settlement, In: WOELK-PALERMO-MARKO (ed.): *i.m.*, 3-15. p., 7. p.
- ²¹ A részleteket L. LANTSCHNER: *i.m.*, 6-9. p.
- ²² L. STEININGER, Rolf: Back to Austria? The Problem of the South Tyrol in 1945/46, *The European Studies Journal*, 7. évfolyam, 2. sz., 1990, 51-83. p.; és STEININGER, Rolf: *South Tyrol. A Minority Conflict of the Twentieth Century*, Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2003, 77-96. p.
- ²³ Trentino-Alto Adige Autonóm Régió Trentino és Dél-Tirol (olaszul Alto Adige, németül Südtirol) területét foglalta magában.
- ²⁴ ALCOCK, Antony: The South Tyrol Autonomy: A Short Introduction, County Londonderry, Bolzano/Bozen, 2001. május, 6-8. p. A tanulmány elérhető az interneten: <<http://www.provincia.bz.it/downloads/South-Tyrol%20Autonomy.pdf>> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ²⁵ HANNUM, Hurst: *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination. The Accommodation of Conflicting Rights*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1996, 433. p. Hannum véleménye szerint a Trentinót is magában foglaló régiónak nyújtott autonómia „a megállapodás szellemét mindenképp” sértette.
- ²⁶ UN General Assembly Resolution no. 1497 (XV) of 31 October 1960, „The Status of the German-Speaking Element in the Province of Bolzano, Implementation of Paris Agreement of 5 September 1946” and UN General Assembly Resolution no. 1661 (XVI) of 28 November 1961, „The Status of the German-Speaking Element in the Province of Bolzano/Bozen”.
- ²⁷ A bizottság 19 tagból állt, akik közül 11 volt olasz, 7 német és 1 ladin.
- ²⁸ LANTSCHNER: *i.m.*, 11-12. p.
- ²⁹ A „Hatok Bizottságá”-ról további részleteket L. PALERMO, Francesco: Implementation and Amendment of the Autonomy, In: WOELK-PALERMO-MARKO: *i.m.*, 143-159. p., 144-152. p.
- ³⁰ A konfliktus rendezéséről további részleteket L. CLEMENTI, Siglinde - WOELK, Jens (Hrsg.): 1992: *Ende eines Streits. Zehn Jahre Streitbeilegung im Südtirolkonflikt zwischen Italien und Österreich*, Nomos, Baden-Baden, 2003.
- ³¹ RIGO-RAHOLA: *i.m.*, 78-79. p.
- ³² PALICI DI SUNI PRAT Elisabetta: *Minoranze, Digesto delle Discipline Pubblicistiche*, IX. kötet, 1994, 546-559. p.
- ³³ HILPOLD: *i.m.*, 11. p.
- ³⁴ RONZITTI, Natalino: Il trattato tra Italia e Croazia sulle minoranze, *Rivista di diritto internazionale*, 80. évf., 3. sz., 1997, 684-704. p.
- ³⁵ PALERMO-WOELK: *i.m.*, 262. p.

- ³⁶ L. a 38/2001. számú törvény 4. cikkét, amely megegyezik a 482/1999. számú törvény 3. cikkében foglalt szabállyal.
- ³⁷ L. a 26/2007. számú regionális törvényt.
- ³⁸ L. a 17/2007. számú, illetve a 28/2007. számú regionális törvényt.
- ³⁹ A 2/1993. számú alkotmányos törvény 3. cikke Valle d’Aosta 1948-as autonómia-státútumát egészíti ki a 48-as cikkel, amely az úgynevezett Hatok Bizottságának felállításáról rendelkezik.
- ⁴⁰ HILPOLD: *i.m.*, 3–4. p.
- ⁴¹ További részleteket L. még BAUR, Siegfried – MEDDA-WINDISCHER Roberta: The Educational System in South Tyrol, In: WOELK–PALERMO–MARKO (ed.): *i.m.*, 235–258. p.
- ⁴² L. az alkotmánybíróság 2006. december 6-án kelt 430/2006. számú határozatát (ordinanza).
- ⁴³ ALCOCK: *i.m.*, 17–18. p.
- ⁴⁴ A részleteket L. az 1987. június 13-i 13. számú regionális törvényben.
- ⁴⁵ A részleteket L. a 2000. június 29-i 12. számú regionális törvényben.
- ⁴⁶ A részleteket L. az 1996. december 12-i 24. számú regionális törvényben.
- ⁴⁷ CONSTANTIN, Sergiu: *Tirolul de Sud – un model de autonomie și conviețuire?*, ISPMN Working Papers no. 22/2009, Kolozsvár, 2009, 19. p. A dél-tiroliak ausztriai és olaszországi egyetemekre történt beiratkozásával kapcsolatos legfrissebb statisztikai adatokat L. *Südtiroler studierende an österreichischen und italienischen universitäten 2009–2010 / Studenti altoatesini nelle università austriache ed italiane 2009–2010*, Info ASTAT, 33. sz., 2011. május: <http://www.provinz.bz.it/astat/it/istruzione-cultura/665.asp?News_action=4&News_article_id=364400> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ⁴⁸ „Az általános iskolai oktatásra jogosító tanárképzés három szekcióban folyik: egy szekcióban azokat a tanárokat képzik, akik a német nyelvű iskolákban, egyben azokat, akik az olasz nyelvű iskolákban, és egyben azokat, akik a latin nyelvű iskolákban fognak tanítani. Amikor a hallgatók beadják előzetes jelentkezésüket, csak azt kell eldönteniük, hogy melyik szekcióba kívánnak beiratkozni; nincs nyelvi felvételi vizsga. Az olasz vagy a német szekcióba beiratkozott hallgatóknak pedig arra is lehetőségük van, hogy a másik szekcióból is felvegyenek kurzusokat, és azokból vizsgát is tegyenek.” További adatokat L. <<http://www.unibz.it/en/education/welcome/languages/default.html>> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ⁴⁹ Az 1961. július 19-i 1012. számú törvény a Gorizia tartományban és Trieszt területén működő iskolai intézményekkel, az 1012/1961. számú törvényt módosító 1973. december 22-i 932. számú törvény pedig a szlovén tannyelvű iskolák Trieszt és Gorizia tartományok területén történő létesítésével foglalkozik.
- ⁵⁰ L. az 1012/1961. számú törvény 6. és 7. cikkét.
- ⁵¹ L. a 932/1973. számú törvény 1. cikkét, 2. cikk (1) és (2) bekezdését, valamint 8. cikkét.
- ⁵² L. a 38/2001. számú törvény 11. cikk (4) bekezdését és 13. cikkét.
- ⁵³ L. a 38/2001. számú törvény 12. cikkét.
- ⁵⁴ *The Slovene language in education in Italy*, 2nd ed., Mercator-Education, 2004, 14. p., <http://www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/dossiers_pdf/slovene_in_italy_2nd_ed.pdf> (letöltve: 2012. 01. 10.).

- ⁵⁵ L. Valle d'Aosta autonómia-statútumának 39. és 40. cikkét.
- ⁵⁶ L. a 482/1999. számú törvény 4. cikk (1)–(3) bekezdéseit.
- ⁵⁷ L. a 482/1999. számú törvény 4. cikk (4) és (5) bekezdését.
- ⁵⁸ L. a 482/1999. számú törvény 6. cikkét.
- ⁵⁹ L. a Gyermek Jogairól szóló Egyezmény 29. cikk (1) bekezdés c) és d) pontját. Az egyezmény, amelyet az ENSZ közgyűlése 44/25. számú határozatával 1989. november 20-án fogadott el, 1990. szeptember 2-án lépett hatályba.
[A fordító megjegyzése: Az egyezményt Magyarországon az 1991. évi LXIV. törvény hirdette ki. A c) pont e szerint így hangzik: „a gyermek tudatába kell vésni a szülei, személyazonossága, nyelve és kulturális értékei iránti tiszteletet, valamint annak az országnak, amelyben él, továbbá esetleges származási országának a nemzeti értékei iránti és a sajátjától különböző kultúrák iránti tiszteletet”. Az angol nyelvű hiteles szöveg alapján azonban egyértelmű, hogy nem a gyermek személyazonosságáról, hanem kulturális identitásáról van szó. A félreértés feltehetően a francia nyelvű hiteles szöveg félreértelmezéséből adódik.]
- ⁶⁰ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, ACFC/25DOC(2006)002, Strasbourg, 2006. március 2., 8. p.
- ⁶¹ CONSTANTIN, Sergiu: Minority Education in Central Europe: Lessons Learned from Theory and Practice, In: LANTSCHNER, Emma – CONSTANTIN, Sergiu – MARKO, Joseph (ed.): *Practice of Minority Protection in Central Europe*, Nomos, Baden-Baden, 2011, 141–191. p., 143. p.
- ⁶² Olaszország esete nem egyedülálló. Úgy tűnik, hogy az oktatással kapcsolatos hatáskörök szubnacionális szintre delegálásának folyamata egyszerre hordoz magában lehetőségeket és kockázatokat. Érvelhetünk úgy, hogy ez az egyes iskolák oktatási színvonalában megmutatkozó egyre nagyobb különbségekhez vezet, minthogy teljesítményük gyakran a rendelkezésükre álló személyi és pénzügyi erőforrásoktól függ.
- ⁶³ Dél-Tirol autonóm tartományban a ladin általános és középiskolák ugyan kétnyelvűek, de a tantárgyak egyik felét német, másik felét olasz nyelven oktatják. Emellett a ladint kötelező tárgyként tanítják.
- ⁶⁴ CONSTANTIN: *i.m.*, 147–148. p.
- ⁶⁵ Trentino–Dél-Tirol autonómia-statútumának 102. cikke tartalmazza a ladinokra vonatkozó külön rendelkezést: Trento tartomány e cikkben felsorolt néhány településén a ladinoknak joguk van hagyományaikat ápolni, kulturális tevékenységet folytatni, sajtójukat fejleszteni. A szóban forgó településeken emellett biztosított a ladin nyelv és kultúra oktatása is.
- ⁶⁶ A dél-tiroli ladin kisebbség, Valle d'Aosta francia ajkú kisebbsége, illetve az Udine tartományban élő szlovének kétnyelvű iskolái közötti különbségekről L. fent a „Hatályos jogszabályi keretek” című fejezetet.
- ⁶⁷ KOLIPSI – *South-Tyrolean Pupils and Second Language: A Linguistic and Socio-psychological Investigation*, Institute for Specialized Communication and Multilingualism (European Academy of Bolzano/Bozen), illetve Department of Cognitive Science and

- Educational Sciences (University of Trento). További adatokat L. <<http://www.eurac.edu/en/research/institutes/multilingualism/Projects/default.html>> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ⁶⁸ A magán oktatási intézmények szerepe általában kiegészítő jellegű, tekintve, hogy olyan oktatási szinteken vagy típusokban működnek, amelyekben az állami szerepvállalás elégtelennek vagy nem kellően hatékonynak bizonyul, vagy olyan speciális igényre nyújtanak választ, amelyre az aktuális állami oktatási rendszer nem képes.
- ⁶⁹ *Zwei- und Dreisprachigkeitsprüfungen 2010 / Esami di bi- e trilinguismo 2010*, Dél-Tirol Autonóm Tartomány, Tartományi Statisztikai Intézet (ASTAT) ASTAT Info 11. szám, 2011. február, 5. p.
- ⁷⁰ VERRA, Roland: Scuole ladine: identità e plurilinguismo, In: *Le minoranze linguistiche in Italia nella prospettiva dell'educazione plurilingue. La legge n. 482/1999 sulle minoranze linguistiche nel settore scolastico - Bilancio dei primi sei anni di attuazione, Annali Della Pubblica Istruzione*, no. 5-6/2006, 61. p.
- ⁷¹ L. például a Spell projektet: <<http://www.spell-termles.ladinia.net/en.html>> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ⁷² PALERMO-WOELK, *i.m.*, 260. p.
- ⁷³ *The Slovene...*, 14. p., <http://www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/dossiers_pdf/slovene_in_italy_2nd_ed.pdf> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ⁷⁴ A részleteket L. The Joint Representative Body addresses a letter to competent authorities about the problems affecting the bilingual school in San Pietro al Natisone (Udine), <<http://www.skgz.org/the-joint-representative-body-addresses-a-letter-to-competent-authorities-about-the-problems-affecting-the-bilingual-school-in-san-pietro-al-natisone-udine>> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ⁷⁵ A befogadás fogalmi meghatározásában négy tényezőt tekintenek alapvetőnek, amelyek a következők: a befogadás-folyamat; a befogadás célja az akadályok feltérképezése és felszámolása; a befogadás valamennyi diák jelenlétét, részvételét és eredményességét igényli; a befogadás különös hangsúlyt helyez a tanulók azon csoportjára, akik a marginalizáció, a kirekesztés vagy a rossz teljesítmény veszélyével szembesülnek. A részleteket L. *Guidelines for Inclusion. Ensuring Access to Education for All*, UNESCO, Paris, 2005, 15-16. p., <<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001402/140224e.pdf>> (letöltve: 2012. 01. 10.).
- ⁷⁶ CONSTANTIN: *i.m.*, 187-190. p.